

28. Wael Hallaq'ın 'Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek' eseri temelinde Şarkiyatçılık ve eleştirel yaklaşım

Mikail UđUŞ¹

APA: Uğuş, M. (2021). Wael Hallaq'ın 'Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek' eseri temelinde Şarkiyatçılık ve eleştirel yaklaşım. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 421-428. DOI: 10.29000/rumelide.949014.

Öz

Bu çalışma, Edward Said'in Şarkiyatçılık kitabı kapsamında ele aldığı konuları ve yaklaşımları yakından inceleme imkânı bulup eleştirel bakış açısı ile ele alan eserlerin bir özetini sunmakta, daha özeldede ise Wael Hallaq'ın Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek isimli eserini incelemektedir. Şarkiyatçılığın tarihsel olarak inşa edilmesi ve felsefi temellerinin ortaya konulması noktasında önemli tartışmaları ele almakta olan eser, metni yakından incelemekte ve felsefi referanslarına daha yakından bakma imkânı bulmaktadır. Hallaq'ın kendisinin bir Oryentalist veya karşıtı bir yazar olmaması dolayısıyla serinkanlı incelemede bulunduğu eserin Said'in kitabını ve etrafında dönen tartışmaları anlamlandırmak için en önemli metinlerden biri olduğunu düşünüyöruz.

Anahtar kelimeler: Edward Said, Şarkiyatçılık, Wael Hallaq, modern bilgi, Postkolonyalizm

Orientalism and critical approach based on Wael Hallaq's 'Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge'

Abstract

This study presents a summary of the works that have the opportunity to examine the topics discussed by Edward Said in his book on Orientalism and his various approaches deal with them with a critical point of view, and more specifically Wael Hallaq's Restating Orientalism: A Critique of Modern Knowledge. The work, which deals with important debates on the historical construction of Orientalism its philosophical foundations, examines the text closely and finds the opportunity to take a closer look at its philosophical references. Since Hallaq is not an Orientalist or an anti-writer, we think that the work with its calm discussions is one of the most important texts to make sense of Said's book and the discussions that revolve around it.

Keywords: Edward Said, Orientalism, Wael Hallaq, modern knowledge, Postcolonialism

Giriş

Doğu-Batı ilişkilerinin tarihsel sürecinin araştırılmasında önemli bir adım olan Şarkiyatçılık çalışmaları, katı bir akademik disiplin olarak 18. Yüzyılda ortaya çıkarak yürütölmüş olup faaliyet alanı olarak çok zengin içerik ve çalışma sahasına sahiptir. Özellikle Avrupalı devletlerin yeni yerler keşfetme ve hâkimiyet sahasına dâhil etme arayışı, eski geleneksel anlamdaki yönetme pratiklerinin değişmesi/gelişmesi ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bütün Şarkiyatçılık çalışmalarının yönünün tayin edilmesindeki bu itki, gerek sonuçları itibarıyla konu üzerine çalışan aydınların itiraf ettiği

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema ABD (Sakarya, Türkiye), mikailugus@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7250-3369 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 01.04.2021-kabul tarihi: 20.06.2021; DOI: 10.29000/rumelide.949014]

gerekse de işgal/fetih sürecinde Şarkiyatçıların mihmandarlık etmesi, süreci yönlendirmelerinde aktif rol almalarında ortaya çıkmış durumdur. Aydınlanma dönemi Avrupa'sının kendi kimliğini kurma ve bir öteki olarak Şark'ı kabul etmesi, kökleri Ortaçağa dayanan bir 'kiliseler' ayrışmasının ürünüdür. Ortaçağ Bizans'ında Latin ve Yunan Kiliseleri arasındaki derin ayırım neticesinde artık Bizans doğulu, egzotik ve yabancı olarak görülmeye başlanmıştır (Bisaha, 2012, s. 161).

On sekizinci asır İngiliz ve Fransız yayılcılığının Şarka yönelik genişleme ve müdahalesi, mahiyeti itibarıyla yalnız sömürgecilik faaliyetleri olarak sınırlı kalmayıp kültürel hegemonya kurulmasının ve Şarkın sosyokültürel siyasi dönüşüme uğratılması yönünde adımlar atılmasını beraberinde getirmiştir. Şark'ın bir konu olarak nicel anlamda yüksek oranda bilgin ve uzman tarafından çalışılması akademik merak ile de sınırlı kalmayıp sömürge arayışına/yönelimlerine hizmet eder olmuştur. Fransız müdahalesinin şok edici etkisini gösterdiği Mısır seferi (1798), daha önce ünlü filozof Leibniz'in XIV. Louis'ye uygulamak üzere sunduğu projeden (Hentsch, 2016, s. 175) habersiz olarak Napolyon'un uygulamaya koyduğu bir girişimdir. Pratik sonucu bakımından pek parlak olmamakla birlikte Mısır Seferi, haçlı seferlerinden bu yana Batı'nın Şark bölgesine yönelik ilk sömürgecilik hareketinin de başlangıcıydı. On sekizinci asırdan yirminci asrın sonuna değin büyük devletlerin dünya egemenliği ve doğuya yönelik yaklaşım/siyasetlerinin derin analize tabi tutulması, beraberinde bir rahatsızlık getirmiştir. Dolayısıyla Edward Said'in kitabında eleştirel bakış açısıyla incelediği Fransız Şarkiyatçılığı, özerlikle Fransız entelijansiyası tarafından hoş karşılanmamış olması bunun bir göstergesidir.

Edward W. Said ve Şarkiyatçılık'a dair

Filistin topraklarının İngiliz yönetimine devri gerçekleşmediği bir dönemde Kudüs'te dünyaya gelen Edward W. Said, Protestan bir anne-babanın çocuğu olarak çocukluğunu babasının kırtasiye ve büro işlerini sürdürdüğü Mısır'da geçirir. 1947 yılında tekrar Filistin'e dönme durumunda kalan aile, kısa süre sonra Birleşmiş Milletlerin ülkeyi Arap ve Yahudi devletlerine bölme kararıyla baş gösteren çatışmalardan, yüzbinlerce ailenin göç etmesi gibi, ülkeyi terk ederek tekrar Mısır'a yerleşirler. Daha sonra Amerika'ya göç edecek olan Said, 1957 yılında Princeton, 1964 yılında da doktorasını tamamladığı Harvard üniversitesi gibi ülkenin en iyi üniversitelerinde eğitim alır. Aynı yıl ders vermeye başladığı Columbia Üniversitesinde İngiliz Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat alanında profesör olarak akademik hayatını tamamlar.

1948 İsrail devletinin kurulması ve 1964 Arap-İsrail savaşları Said'in zihin dünyasında derin izler bırakır ve Ortadoğu'daki bu çatışma durumu ve Said'in siyasete olan ilgisi dolayısıyla birçok kitap, sayısız makale, konferans, deneme ve gazete yazıları ortaya çıkar. Said için Ortadoğu'daki bu durum yalnız akademik merak olarak kalmaz, siyasi arenada da temsil olarak sürdürür. Filistin Kurtuluş Örgütünün Filistin halkı ile Arap halkları nezdinde tek meşru siyasi kanadı temsil ediyor olması ve Said'in buradan milletvekili olarak seçilmesi ve Filistin Ulusal Konseyine 1977 yılında girmesi Amerika'da ve Avrupa'da kendisinin Filistin meselesinin önde gelen savunucusu haline getirdi. Artık yazılarında Filistin halkının haklarını ve özelemlerini dile getiriyor bir yandan da 'opus magnum' eseri üzerine çalışıyordu.

Edward Said için 1970'lerdeki bu ilgi ile birlikte Batı'da Ortadoğu'ya (özelde Araplara) ve İslam'ın temsil biçimlerine olmak üzere 'terör, petrol zengini şeyh ve pislik içerisinde olarak yaklaşımlarını güçlü bir akademik dille eleştirmesi, *Orientalizm* kitabını 1978 yılında çıkardı. Hemen ertesi yıl 'Filistin Sorunu' (Said E. , 1985) kitabı gelir ve ana hatlarıyla Filistinlilerin mallarının İsrail ve

Siyonizm etkisiyle ellerinden alınmasının yıkıcılığını normalleştirilmesi ve bunun devam ederek güçlü bir baskıya dönüşmesini konu eden eleştirel bir çalışmadır. Bu serinin devamı niteliğinde diyebileceğimiz üçüncü kitabı 'Haberlerin Ağında İslam' (Said E. , 1984) yayınlanır. Oryantalizm kitabındaki ana temalarla örtüşen yönleri tekrar etmekle birlikte İran Devrimi sırasında ve sonrasında Amerikan ve Batı medyasında olumsuz temsili ve İslam tehdidi konusunda çarpıtılmış ve propaganda haline getirilmiş yaklaşımı irdelemektedir.

1978 yılında Said'in '**Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları**' kitabını yayınlaması, kendisinden önce yayınlanan çalışmalardan daha farklı olarak konuya yaklaşım sunması ve etrafıca ele alması, bakımından çok önemli olup, yayınlanmasından bugüne değin geçen kırk küsur senelik zaman diliminde dünya dillerine çevrilmiş, çokça tartışılarak birçok alana uygulanıp tartışma konularını zenginleştirmiştir. Fransız filozof Michel Foucault'nun Bilginin Arkeolojisi ve Hapishanenin Doğuşu kitaplarında ki tanımladığı söylem kavramını kullanarak başlaması, Antonio Gramsci'nin sivil toplum - siyasal toplum ayırımı yaparak 'rızanın imalatı' ile egemenlik kurma aracı olarak kullanımı üzerine olan çalışmaları, Oryantalist eğilimleri incelemeye/araştırmaya buradan hareketle başladığını belirten Said için Şarkiyatçılık, Foucault'nun tanımladığı şekliyle bir söylem olduğu iddiasındadır. Oryantalizmin ürettiği anlamıyla bir Doğu-Batı çatışması ve dışsallaştırmaya dayanan akademik ve temsili anlamlarına ek olarak kendi getirdiği tanım ile bir diğer anlamı daha olduğunu vurgular. 'Oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir. Yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkındaki kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, iskân eder, yönetir; kısacası, Şark'a hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur (Said E. , 2020, s. 4).

Edward Said'in getirdiği tanımlamalardan ilki olan ve amacına yönelik yapılan en masum tanıma sadık kalınarak belirtilirse Doğunun kültürel, siyasi, ekonomik ve tarihsel geçmişinin araştırılması, doğu-batı dünyalarının birbirini tanımına büyük hizmet etmiştir. Bunun en gözle görülür faaliyet alanı olarak belli başlı ülkelerde dernek/vakıf gibi kuruluşların varlığı, periyodik zaman dilimlerinde gerçekleştirdikleri kongrelerde tartışma ortamı bulunarak yapılan sunumlar, daha sonra araştırmaların yayımlandığı Şarkiyatçı dergiler ve yayınevleri kurumsallaşarak büyük ilgi toplayacaklar. Özellikle 1798 yılında Napolyon'un Mısır'a çıkarma yaparken yanında Mısır'ın etnik, siyasi, kültürel ve ekonomik durumları üzerine çalışmalarda bulunmuş isimleri götürmesi, Mısır halkına 1517'den bu yana Osmanlı hâkimiyetinde olan Mısırlılara yaptığı açıklama ile İslam'ın düşmanı olmadığını, Paris'ten büyük olan Kahire'nin modernleşmesi için çalışacağını vurgulamasındaki tonu itibariyle şarkiyatçılık çalışmalarının bir diğer yüzünü göstermesi bakımından önemlidir (Young, 2016, s. 41). Ayrıca, askeri açıdan başarısızlıkla sonuçlanan bu seferin, mission civilisatrice yani medenileştirme misyonunun bir habercisi olarak Ortadoğu ve diğer topraklardaki geri kalmış ulusların medeniyetle tanıştırmanın bir adımı olarak görülmüştür. (Curtis, 2015, s. 23)

Avrupa'daki tarihçiliğin ve tarih felsefesinin Oryantalist yaklaşım üzerindeki etkileri ve/veya uzantıları özelinde bir araştırmaya girildiğinde, görülecektir ki, Albert Hourani'nin belirttiği gibi, 19. Yüzyılda tarihçiler ve tarih felsefecilerinin pek çoğu şu ya da bu biçimde Hegel'in çocuklarıdır (Hourani, 2001, s. 62). Hegel için 'doğu' hareketsizlik ve âtl vazyette kalmanın, maddi çıktılar ile ele alarak yetersizliğin bir örneği olarak Tarih Felsefesi isimli eserinde yer alır, tamamen tinsel anlamda. Bütünlüğe ulaşmış Batı'nın bütünleştirilmesindeki mükemmeliyetçiliğine öteki medeniyetlerin katılması düşüncesi zaruret olarak yer alır (Hegel, 2006, s. 54). Hegel'in etkisini yalnız Karl Marx üzerinden değil Auguste Comte gibi Marx'la çok farklı yerlerde duran iki filozofun düşünce notlarındaki benzerliklerinde bulabiliriz (Hentsch, 2016, s. 210).

Bununla birlikte metnin kurgulanması ve konuya yaklaşım noktasında alanın önde gelen Oryantalist araştırmacı ve okurlarını sarsmak, çalıştıkları konuya olan önyargılarından ayrı tarafsız yaklaşımlarını hedeflese de, bunda ne kadar başarılı olduğu şüpheli olsa da, birçok eleştiriye de konu olmuştur. İlk elden akla geleni, yalnız İngiliz ve Fransız Oryantalist çalışmaları inceleme konusu olarak almış olması, Rus ve Alman Oryantalist geleneğine kitabında yer vermemiş olmasıdır. Bunun kolaycılığa kaçma olarak yorumlanmakla birlikte, büyük sömürge imparatorluklarını hedef göstermek, bunu yaparken de polemikçi, partizan ve şematik değerlendirmelere düşme tehlikesini taşıdığı belirtilmiştir (Rodinson, 1983, s. 128). Ünlü şarkiyatçı Bernard Lewis ile giriştiği polemik, zaman zaman metin üzerinden yürütülerek devam etmiş, zaman zaman da kongre ve tv ekranlarına taşınmıştır.

Bernard Lewis'in Oryantalizm kitabı ile Şarkiyatçılığa ve bunun uzantısı geleneğe saldırılmasına karşı geliştirdiği savunma pratiğinde, dikkat çektiği hususlardan en önemlisi, İsrail'in kurulması ve Siyonizm'e karşı muhalefet eden Arapların diğer yandan Marksizm'e duydukları sadakat neticesinde de Oryantalizme saldırdıklarını, Edward Said'in akademik sınırları içerisinde başlattığı tartışmaların buna daha geniş ortam ve imkân başlattığını belirtmektedir (Lewis, 2017, s. 179-213). Devam eden eleştirilerinde Said'in keyfi hareket ederek örneklemelerini seçtiğini, Şarkiyat geleneği içerisinde çok önemli çalışmalara imza atmış isimlerin görmezden gelinerek marjinalize olmuş isimler ve metinler üzerinden seçimlerle yürütmekle suçluyordu. Arap akademisyenliğine yönelik ihmalkârlığı ve Arap coğrafyası üzerine pek fazla bilgisi olmamakla nitelemeye kadar varan Lewis eleştirilerine Said aynı tonda cevaplar vermiş, Lewis'in var olan gerçekleri çarpıttığını ve/veya görmezden geldiğini, içinde bulunduğu siyasi ve ideolojik kampın gereği olarak İsrail'in güvenliği için daha fazla silahlanması gerektiği yönündeki gayretlerinin bölgedeki çözümsüzlüğü körüklediğini belirtmiştir (Said E. W., *Orientalism: An Exchange*, 1982).

Zachary Lockman'ın *Hangi Ortadoğu- Oryantalizm, Tarih, Siyaset* başlıklı kitabında Edward Said'in Oryantalizm kitabı kapsamında tartışmaya açtığı konuları ve Batı merkezçiliğini özetlediği kısım olan 'Said'in Oryantalizm'i: Bir Kitap ve Sonrası' (Lockman, 2012) bölümü, Suriyeli filozof Celal el-Azm'dan James Clifford'a, Timothy Mitchel'den Post-Yapısalcı-Post-Kolonyal Kurama değin varan eleştirileri bir araya getirerek okuyucuya doyurucu bilgiler vermektedir. Bizim bu makalede ele alacağımız Wael Hallaq'ın eleştirileri, yukarıda özetleme durumunda kaldığımız temel eleştiri kodlarına değinmekle birlikte Said'in metninin gücüne ve zayıf kalan yönlerine yönelik sorgulamalarda bulunmaktadır. Şarkiyatçılık alanında son dönem yapılmış en yetkin çalışmalardan birisi olan Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek- Modern Bilgi'nin Eleştirisi kapsamında alanının önde gelen tartışma konularına ve tarihsel sürecini gözden geçirmeye çalışacağız.

Wael Hallaq ve Şarkiyatçılık'ı Yeniden Düşünmek

İslam hukuku ve entelektüel tarihi üzerine uzun yıllardır Columbia Üniversitesinde araştırmalarını sürdüren Wael b. Hallaq, İslam düşünce tarihinin modern dönemdeki izini sürerek Şarkiyatçılık üzerine eleştirel ve açılımcı sayısız makale yayımlamıştır. Eserleri Cambridge ve Columbia Üniversitesi yayınları arasından çıkan Hallaq'ın Türkçede yayınlanmış eserlerinde son yıllarda bir artış olup; *İslam Hukuku'na Giriş* (Hallaq W. B., 2014), *İmkânsız Devlet- Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?* (Hallaq W. B., 2019), *Modernitenin Reformu- Abdurrahman Taha'nın Felsefesinde Ahlak ve Yeni İnsan* (Hallaq W. B., 2020) ve son olarak bu incelememizde söz konusu edeceğimiz Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek- Modern Bilgi'nin Eleştirisi'ni (2020) görürüz.

İlk yayımlandığı 1978 yılından bugüne değin üzerine sayısız söyleşi, makale ve kitap yazılan Said'in Şarkiyatçılık: Batı'nın **Şark** Anlayışları² eseri, bir bütün olarak ele alınmamış fakat kısmen tartışma imkânı bulmuş Batı'nın Şark üzerine algısı hakkında yapılan tartışma zeminini konu edinmiştir. Basıldıktan kısa süre sonra diğer dillere çevrilerek geniş okur kitlesine ulaşan metnin eleştirel literatürü niceliksel boyutu da giderek artmıştır. Ünlü oryantalistlerin de katıldığı tartışmalı metinleri ve cevapları okumak, oryantalist geleneğin önemi ve zenginliğini göstermesi/ispatı bakımından son derece doyurucudur. Öte taraftan bu metinlerin edebi söz sanatlarının ve söylem gücünün sınırlarını zorlayan türde kaleme alınması söz konusu metinleri daha keyifli ve sürükleyici hale getirmektedir.

Said'in eserinin yayımlanmasının üzerinden tam kırk yıl sonra, Wael b. Hallaq tarafından yayımlanan 'Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek-Modern Bilginin Eleştirisi' kitabı, geçtiğimiz Mart ayında Ahmet Demirhan çevirisi ile Ketebe Yayınları arasında yayınlanarak, son yıllarda üst üste çevrilen önemli kitapları ile Türk okuru ile buluşmuş oldu.

Yazarın sunuş yazısında belirttiği üzere kitabın yazılış gayesi, basit anlamı ile Şarkiyatçılık terimi ve kavramlarında, Said'in yazdıklarının etkileri olmakla birlikte ideolojik konseptin sloganları haline getirilerek yanlış anlaşılma, suçlama ve yer yer aşağılama ifadesi olarak kullanılan şarkiyatçılık teriminin ve kavramının eylemsel ve düşünsel altyapısıyla olan bağı zayıflatılmış, bilimsel ve entelektüel bir çabanın tezahürü olmaktan çok içi boş ve faydasız bir zemine indirildiğine Hallaq tarafından dikkat çekilmiştir. Meselenin burasında, Said'in siyasal eleştiri temelli soruşturmasına girmemiştir Hallaq, *çünkü liberal bir eleştirmen ve bilim adamı olarak, ayrıca seküler bir hümanist olarak kendi pozisyonuyla sert bir biçimde çelişmese de, bu pozisyonunun aleyhine olabilecek bir soruşturma olurdu* (Hallaq W. , 2020, s. 19) diye sebebine dair yorumda bulunmuştur.

Edward Said'in kültür, medya, sanat veya edebiyat üzerine kaleme aldığı eserlerinden ziyade onun Şarkiyatçılık konusunda yazdıklarına bir eleştiri getirme niyetinde olduğunu belirten Hallaq, Said'in eserinin sorunlarla ve çelişkilerle dolu olduğunu kanaatinde dir.

Hallaq, Bernard Lewis'in *Şarkiyatçılık Meselesi* (Lewis, 2017, s. 179-213) makalesinde değindiği şekliyle, *Avrupa hümanizminin bir neticesi olarak* ortaya çıkan ve İngiliz ve Fransız şarkiyatçıların çalışmaları ile yalnız Batı dünyasının değil, Şarkın da kendisi hakkında bilgi edindiğini savunarak, şarkiyatçı teriminin yanlış kullanımına yönelik sorgulamayı sürdürür. İncelediğimiz kitabın giriş kısmında Lewis'in eleştirilerine değinilmiş, kitabın ana omurgasını oluşturan beş bölümünde izlenecek yol ve yöntem üzerine bilgi verilmiştir. İlk düzenlenmesinin üzerinden 100 yıl sonra yine aynı şehirde, Paris'te 1973 yılında düzenlenen, 29. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresinde enine boyuna tartışılan 'şarkiyatçı' kelimesinin bundan böyle kullanılmamasına dair karar alınmıştır. Edward W. Said'in çalışmaları hazırlık aşmasında iken bu tartışmaların yapıldığı döneme denk gelmesi bir tesadüf olmasa gerektir.

Hallaq, kitabın ilk bölümü 'Şarkiyatçılığı Yerine Yerleştirmek 'de Said'in eserinde konu edindiği yazarların seçiminde tutarlılığını tartışmaya açmış, onun herhangi bir teorik zemin olmadan sınıflandırmaya tabi tuttuğunu ve yalnız linguistik inceleme ile metinlerarası meşguliyetin de konunun

2 Türkçe 'ye ilkin Nezh Uzel çevirisi ile 1982 yılında; 'Oryantalizm (doğubilim) : Sömürgeciliğin Keşif Kolu' (Said E. , 1982) başlığı ile Pınar Yayınlarından yayınlanır. 1999 yılında Berna Ülner'in tamamen yeni bir çevirisi ile 'Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları' (Said E. , 1999) başlığı ile Metis Yayınlarından yayınlanmaktadır. Son baskısı ile 10. Baskısı yapılan kitabın başlık adlandırmalarındaki seçimler ile Türkiye'deki kesimlerin metnin sunumu ve yeniden inşasına nasıl müdahil olduğu gözlemlenebilmektedir.

yanlış temsiline işaret ettiğini vurgulamıştır. Yazar, Avrupa'nın kendisini *Öteki* 'ne karşı inşa ettiği ve Şark'ı Şarkiyatçılık'taki anlamıyla yeniden kurduğu tezinin âbidevi oluşunun hakkını vererek hemen şunu ekler; '*Şark hiç var olmasaydı bile, Avrupa ne kadar aralarında dramatik olarak fark olsa da, tıpkı çoğu modern öncesi kültür gibi, karşısında bir "benlik" oluşturabileceği başka "gerçeklikler" bulurdu.*' (Said E. , 2020, s. 34)

İki ara fasıl ile incelediği Bilgi, İktidar ve Sömürgeci Egemenlik bölümü, bilgi ile iktidar arasındaki iç içe geçmiş ilişkinin tarihsel serüvenini işleyen Michel Foucault'nun analizlerinin Edward Said'in çalışmalarına ilham verdiğini İslami gelenek örneği ile incelediği bölümdür. Foucault ve modern dönem çalışmaları ile bilgi ve iktidarın ayrı düşünülemez olduğu mantıksal ve ontolojik açıklama noktalarına Aydınlanma anlatısı ile yaklaşarak farklı bir okuma sunuyor. Özellikle 17. ve 18. yüzyıl iktidarlarının manipülasyonları ile uyumlu bilgi türleri ürettiği; kendisini doğanın hâkimi ve egemen anlayışını kök salarak ondokuzuncu yüzyıla geldiğinde vatandaş bir tebaa oluşturarak yeni bir beşeri öznenin oluşmasına aracı rolü oynadığını gösteriyor.

Edward Said'in temsiller üzerinden işleyerek incelediği Şarkiyatçılık 'ta, bilim adamı/sanatkârın Şark'a ilişkin incelemelerinde iktidarla olan emperyalist amaca matuf yakınlaşmalarını açıklamak için takındığı dili şarkiyatçı söyleme karşı vurgulaması, kitapta bir problematik olarak incelenmiştir. Daha açık şekilde belirtmek gerekirse, metin ile onun sömürgeci zemindeki ilişkisine ışık tutacak incelemeleri Said *sessizce geçiştirir*. Hallaq, modernitenin 18. ve 19. yüzyıllarda yer kürenin geniş kesimine yaydığı, hukuki siyasal egemenlik kavramı, modern devlet, öznenin oluşumu gibi bir dizi kavram ve kurum analize tabi tutulmadan kullanıldığını belirtir, Hallaq. Devam eden sayfalarda muadili seviyesinde örnekleyebileceğimiz Çin, Hint ve/veya İslam imparatorluklarında, doğası gereği bilgi-iktidar ilişkisi olmasına rağmen, neden Şarkiyatçılık gibi bir olgu orada ortaya çıkmadığını da sorar. Ve dahi sözü Şarkiyatçılığa getirerek:

Evveleminde Şarkiyatçılık niye var? Ancak bu oldukça açık ancak oldukça derin soru akıldan geçmemeliydi; onun ufak bir esintisi dahi mümkün olmamalıydı; çünkü böyle bir soru sormak derhal bir başka soruya yok açacaktı: Şarkiyatçılığın yakın akrabası antropoloji niye var? Niye sosyoloji var? İktisat niye var? İş idaresi ve hukuk okulları niye var? Ancak bu türden bir soru kuyruğu, çok daha yaygın ve telaşlandırdı olabilir. Eğer antropoloji sosyoloji iktisat, gazetecilik ve benzerleri de dâhil edilirse o zaman niye bilim ve aldatıcı derece masum tarihte edilmesi? Niye batılı akademi, bütünlüğü içinde, olduğu şekliyle ortaya çıkmıştır? (Hallaq W. , 2020, s. 122)

Bu sorular silsilesinin sorulamayacağını, çünkü muhalif eda ile eleştirdiği Şarkiyatçılığa rağmen Said'in, Aydınlanma dünyasının bir ferdi ve yılmaz savunucusu olarak ucu sistemsel düzene varacak sorgulamaya girişemeyeceğini kitabında vurgular, Hallaq. Batı müziği üzerine Said'in ilgisinin çok derin olup yaşadığı New York'ta ki konserleri kaçırmamış, bir de her ay yayınladığı makalelerini tek kitapta toplamıştır (Said E. W., 2006, s. 133).

Bu bölümün devamında, sömürgeci pratiklerin uygulama zeminindeki karşılıklarını Aydınlanma düşüncesine bağlanma ihtiyacı duyarak dört örnek seçer; Osmanlı İmparatorluğu, Cezayir, Hindistan ve Endonezya Adaları'ndaki sömürgecilik uygulamaları. Bu seçilen dört örnek tesadüfi olmayıp dünyada geniş bir yeri tutan toprak parçaları olmalarıyla ve Avrupalı üç devlet, Britanya, Fransa ve Hollanda tarafından sömürgeleştirme pratiklerinde özdeş olmasa da yapısal olarak benzerliklerini gözler önüne sermektedir. Her birinin ayrı demografik, hukuki, jeopolitik ve daha birçok farklılıklarıyla ayrışan özellikleri olmasına rağmen, yazarın iddiası sömürgeci pratiklerinin sonuçlarının ortak noktalar taşıyabileceğidir. Burada Osmanlı İmparatorluğunun diğer sömürgeleştirilmiş örnekler ile anılmasının yazarın kendisine eleştiri olarak geleceğinin de farkında

olarak, Avrupa merkezli bir yaklaşım örneği sergilemiştir. Hallaq, Said'e olan eleştiri noktalarından birisine kendisi düşmüştür.

Dört örneğin incelenmesi neticesinde vardığı sonuçların değerlendirmesinde, Hallaq, sömürgecilik/emperyalizmin taşıyıcı motoru olarak, araştırmacıların/tarihçilerin düşündüğü gibi, buharlı gemi, makineli tüfek sanayinin gelişimi veya bürokratik ve idari yönetim biçiminin aksine, bunları mümkün kılan düşünce yapısının hâkim konuma gelerek zihinlerde yerleşmesi idi, der.(s.234) Makineli tüfeğin neden icat edildiği üzerinde durmayarak/sorgulamayarak tahrip edici etkisi üzerinden bir okuma yapmak, bu modern yeniliklerin raison d'être'sini ıskalamak olacağını belirtir.

Wael Hallaq, kitabın çeşitli yerlerinde sık sık derin yorumlamalara gitmekte ve uzun cümleleri ile kontekst bağlamını da koruyarak okuyucudan sanki sabırla okumasını sürdürmesini istemektedir. Çevirmenin kelime seçiminden kaynaklanan karışıklıkları ve verimsiz karşılık bulma telaşını (mülga s.311, massetmek, hazfetme s.119-342, mütebahhir s.121, müretdedit s. 303, tefazul s.281 vb.) bir kenara bırakırsak diyebiliriz ki, uzayan cümleler ve takip edilen bağlam, okuyucuyu yormakla birlikte yazar ile beraber düşünme edimine katılmayı ve ona ortak olmayı amaçlayan bir yazım biçimi göstermektedir.

Edward Said'in Şarkiyatçılık eserinde toptancı bir değerlendirmede bulunarak ortak temsil pratiği içerisine yerleştirdiği bütün şarkiyatçıların suçlanmasına, hedef gösterilmesine ve sıkıştırılmasına varacak bir söylem geliştirilmiştir. Buna karşı olarak Hallaq, bir gözden geçirme teklifinde bulunarak üçüncü bölümde René Guénon incelemesi yapıyor. (s. 244-286) Said'den yarım asır diyebileceğimiz bir zaman dilimi öncesi yaşamış ünlü şarkiyatçı- Hinduist Guénon, Said'in materyalist ilerlemeci fikrinden farklı olarak Batı'nın karşısına Doğu'yu koyarak pozitivist ilerlemeci hamlelerinin sonuçlarına ihtiyaç duymayacağını belirtmektedir. Guénon külliyyatının Avrupa'da okunuyor ve diğer dillere çevriliyor olmasına rağmen Said'in eserinde tek bir kere dahi zikredilmez.

Hallaq'ın kitapta göstermek istediği önemli noktalarda birisini teşkil eden şey, Said'in metinlerinde, gerek Şarkiyatçılık, Kültür ve Emperyalizm 'de gerekse diğer metinlerinde onun Doğu/Şark'a dair en ufak bir sempatisinin olmadığıdır. Bunu şu şekilde belirtir; *–din dogmatizm ve ayrılıksız çatışmasıyla dolu Doğu'nun önerebileceği hiçbir şey olmadığını... Liberal Batı'sına yol göstermek için Doğu'daki en küçük bir potansiyele dair bir kinaye dahi yoktur.* (s.301) Peki neden bu şekilde bir küçümseyici ve tekdüzeleştirici bir bakış açısına sahiptir? Neden mesela Doğunun bir değer öğretisi veya doğuya dair bir kurum üzerine hiç çalışmamıştır? Çünkü Şarkiyatçıların çalışmaları ile 19. yüzyıl boyunca tekrar edilerek gelen tembel, edilgen, miskin ve dindar bir Şark'ın varlığıdır. Said'in din hakkındaki düşüncelerini de alıntılarla konuyu bağlar; Ancak Said, genellikle din sahasını oldukça indirgemeci klişeler açısından nitelendirir: “dogmatik, fanatik, irrasyonel, hoşgörüsüz, gizeme, muğlaklaştırmaya takıntılı ve tahkiki imkânsız ilahi (ya da şeytani) tasarının mevcudiyetine beşeri çaresizlik (Mitchell, 2005).”

Kitabın son bölümlerinde Hallaq, Şarkiyatçılığın büyük destekçisi, bir anlamda uzantısı olarak gördüğü sömürgeciliğin soykırımla ilişkisini irdeleyerek bilgi ile soykırım arasında, kolektif yok etmenin biçimlerini aldığı göstermeye girişiyor. Yaklaşık kırk yıllık bir zaman dilimi boyunca Şarkiyatçılık üzerine çalıştığını vurgulayan yazar, Said'in anlatısı üzerine siyasal eleştirileri ile başladığı kitabın son kısımlarını ahlaki ilkeler ve etik yapılar üzerine birer deneme olarak tanımlıyor. Yukarıda incelediğimiz edimsellik, söylemsel teşekküller, bilgi ve iktidar yapılarına yöneliktir.

Sonuç

Etkileri dolayısıyla birçok alanda devrimsel etki yaratmış olan Oryantalizm/Şarkiyatçılık kitabı dolayımında yakından inceleme imkânı bulduğumuz Wael Hallaq, uzun yıllardır sürdürdüğü araştırmalarının ve okumalarının notlarını serimlemiş olup, Said ve kitaplarının etrafında dönen tartışmaları yakından takip etmiş bir isimdir. Metnin kurgulanması ve ele aldığı isimlere olan atıfları ile uzun yılların emek ürünü olan eserin Edward Said'in opus magnum'unu anlamada önemli başucu eserlerden biri olduğunu/olacağını belirtelim. Diğer yandan, üzerine çokça yazılmış ve tartışılmış bir metnin ele alınmasında gösterdiği ustalıktan dolayı da örneklik teşkil ettiğini belirtelim. Edward Said'in Foucault ve Gramsci'den etkilenerek metnini kurması, Post-Kolonyal eleştirileri yakından takip ederek sömürge karşıtı mücadelesi, Filistin Sorunu'na gösterdiği yakın ilgi gibi konu başlıklarını yakından inceleme imkânı bulduk.

Kaynakça

- Bisaha, N. (2012). *Doğu ile Batı'nın Yaratılışı*. Ankara: Dost.
- Curtis, M. (2015). *Şarkiyatçılık ve İslam: Avrupalı Düşünürlerin Ortadoğu ve Hindistan'daki Şark Despotizmi Üzerine Görüşleri*. İstanbul: Matbu.
- Hallaq, W. (2020). *Şarkiyatçılığı Yeniden Düşünmek-Modern Bilginin Eleştirisi*. İstanbul: Ketebe.
- Hallaq, W. B. (2014). *İslam Hukukuna Giriş*. (N. Kızılkaya, Çev.) İstanbul: Ufuk.
- Hallaq, W. B. (2019). *İmkansız Devlet: Modern Çağda Bir İslam Devleti Niçin Mümkün Değildir?* İstanbul: Ketebe.
- Hallaq, W. B. (2020). *Modernitenin Reformu: Abdurrahman Taha'nın Felsefesinde Ahlak ve Yeni İnsan*. İstanbul: Ketebe.
- Hegel, G. W. (2006). *Tarih Felsefesi*. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea.
- Hentsch, T. (2016). *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*. İstanbul: Metin.
- Hourani, A. (2001). *Avrupa ve Ortadoğu*. (A. Aydoğan, & F. Altun, Çev.) İstanbul: Yöneliş.
- Lewis, B. (2017). *İslam ve Batı*. İstanbul: Akılçelen Kitaplar.
- Lockman, Z. (2012). *Hangi Ortadoğu? Oryantalizm-Tarih-Siyaset*. İstanbul: Küre.
- Mitchell, W. J. (2005). *Secular Divination: Edward Said's Humanism*. *Critical Inquiry*, 462-471.
- Rodinson, M. (1983). *Batı'yı Büyüleyen İslam*. İstanbul: Pınar.
- Said, E. (1982). *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. (N. Uzel, Çev.) İstanbul: Pınar.
- Said, E. (1984). *Haberlerin Ağında İslam*. (A. Alatl, Çev.) İstanbul: Pınar.
- Said, E. (1985). *Filistin Sorunu*. (A. Alatl, Çev.) İstanbul: Pınar.
- Said, E. (1999). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. (B. Ülner, Çev.) İstanbul: Metis.
- Said, E. (2020). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Arayışları*. İstanbul: Metis.
- Said, E. W. (1982, Ağustos 12). *Orientalism: An Exchange*. *The New York Review of Books*.
- Said, E. W. (2006). *Müzikal Nakışlar*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Young, R. J. (2016). *Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş*. İstanbul: Matbu.